

Azərbaycan-Çin ədəbi və elmi əlaqələri

İsa Həbibbəyli

Akademik, AMEA-nın vitse-prezidenti

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan-Çin Xalq Respublikası arasındakı ədəbi və elmi əlaqələrin tarixi ənənələrindən, müasir mərhələdəki inkişafından və gələcək perspektivindən bəhs olunur. Müəllif, eyni zamanda, ədəbi-mədəni və elmi əlaqələr üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edən Azərbaycan-Çin nəqliyyat əlaqələrinin imkanları, o cümlədən, Zəngəzur dəhlizi haqqında da məlumat vermişdir.
Açar sözlər: Azərbaycan, Çin Xalq Respublikası, ədəbi əlaqələr, İpək yolu, müstəqillik dövrü

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.06.2021; qəbul edilib – 19.06.2021

Azerbaijan-Chinese literary and scientific relations

İsa Habibbeyli

Academician, Vice-President of ANAS

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Abstract. The article deals with historical traditions of literary and scientific relations between Azerbaijan and China, its development at the present stage, and future perspectives. At the same time, the author gives information about the opportunities for Azerbaijani-Chinese transport connections which are important for the literary-cultural and scientific relations, and the Zangazur corridor as well.

Keywords: Azerbaijan, China, literary relations, Silk road, independence period

Article history: received – 12.06.2021; accepted – 19.06.2021

I. İlk növbədə Azərbaycandan baxanda Çin Xalq Respublikasının müasir dünyadakı yeri və mövqeyi haqqında təsəvvürləri istiqamətlər üzrə müəyyən etməyə ehtiyac vardır.

Bizim nəzərlərimizdə:

1. Çin Xalq Respublikası müasir dövrdə yeni dünya siyasətini müəyyən edən əsas dövlətlərdən biridir.
2. Çin Xalq Respublikası XXI əsrdə iqtisadi cəhətdən ən çox inkişaf etmiş qüdrətli ölkədir.
3. Çin Xalq Respublikası ölkənin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi üçün elm və texnologiyanın inkişafına üstünlük verir.
4. Çin dünyada hərbi münaqişə ocaqlarının yaradılmasında iştirak etmir, müharibələrin törədilməsinə tərəfdar çıxmır.
5. Çin Xalq Respublikası iqtisadi, elmi və mədəni əlaqələri ölkəsi üçün və dünya ölkələri üçün prioritet hesab edir.
6. Çin Xalq Respublikası sağlam rəqabət ölkəsidir.
7. Çin Xalq Respublikası qədim, tarixi İpək yolunun bərpa edilməsinə səy göstərir.
8. "Bir kəmərlər – bir yol" strategiyası Çin Xalq Respublikasında dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirilir.

Məlumdur ki, beynəlxalq ticarət yolu olan İpək yolu bizim eradan əvvəlki dövrlərdən başlayaraq orta əsrlərin sonlarına qədər öz tarixi yolunu davam etdirmişdir. Şərqi ölkələrində dəvə karvanlarından əsas nəqliyyat vasitəsi kimi istifadə edildiyinə görə, bunu karvan yolu adlandırmışlar. Karvan yollarında hərəkətin marşrutu ulduzlara əsasən müəyyən edildiyi üçün bu, Ulduz yolu da adlandırılmışdır. Bu marşrut üzrə ən çox Çin ipəyinin alqı-satqısı təşkil edildiyi üçün qədim karvan yolu İpək yolu adı ilə tanınmışdır.

Ferdinant fon Rixthoven tərəfindən 1877-ci ildə Çin Atlası çap edilərkən "İpək yolu" sözündən istifadə edilmişdir. Qədim İpək yolu Avropa ilə Asiyayı əlaqələndirən ən uzun ticarət yolu olmuşdur. Çinin San şəhərindən İtaliya sahillərinə qədər uzanan İpək Yolu Marşrutunda Azərbaycan Şərqi ilə Qərbi əlaqələndirən ötürücü körpü funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Bu gün Azərbaycanda həm Qərb, həm də qədim Asiya mədəniyyətlərinin izlərinin olması Odlar Yurduunun İpək Yolu marşrutunda xüsusi mövqe tutması ilə əlaqədardır.

Yeri gəlmişkən, nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, Azərbaycanda orta əsr abidələrində və qəbir daşları üzərindəki şir obrazlarının təsvirləri qədim Çin mədəniyyəti ilə əlaqədardır. Bu isə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin qədim tarixə malik olduğunu göstərir.

Çin Xalq Respublikasının dövlət səviyyəsində həyata keçirdiyi "Bir kəmə, bir yol" layihəsi müasir dünyada iqtisadi və mədəni inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsidir.

"Bir kəmə, Bir yol" strategiyasının əsas istinad mənbəyi qədim İpək yolu marşrutu ilə əlaqədardır. Əlbəttə, müasir reallıqlar nəzərə alınmaqla yeni tarixi dövrün "Bir kəmə, bir yol" layihəsi çoxşaxəli olub, Çindən Londona qədərki böyük coğrafiyanı əhatə edir. Qədim karvan yolu, yaxud İpək yolu onu əhatə edən bütün ölkələr üçün iqtisadi və mədəni cəhətdən əhəmiyyətli olduğu kimi, "Bir kəmə, Bir yol"da hamı üçün fayda gətirir.

Çin Xalq Respublikası dünyanı daha sabit və daha da inkişaf etmiş böyük gələcəyə doğru aparanda davamlı mövqe tutur. Ona görə də "Bir kəmə, Bir yol" layihəsi Çin tərəfindən irəli sürülsə də beynəlxalq layihə hesab olunur. Azərbaycan bu layihəni dəstəkləyir və müdafiə edir.

Çin Xalq Respublikası qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün açıq və səmərəli ölkədir.

Nəhayət, Azərbaycandan baxanda Çin Asiya qitəsinin Qafqazı kimi görünür. Qafqaz regionunda ən uca dağ zirvələrindən biridir. Çin də bu gün dünya siyasətinin və iqtisadiyyatın zirvəsində qərar tutub.

Yeri gəlmişkən, onu da bildirmək istəyirəm ki, Asiya tərəfdən baxanda da Azərbaycan Qafqaz regionunun Çini kimi görünür. Müstəqillik tarixi çox qısa olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası da bütün əsas sahələr üzrə Çin Xalq Respublikasının nümunəsində sürətlə və hərtərəfli şəkildə inkişaf etməkdə davam edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət və çoxşaxəli islahatlar Azərbaycanın bütün sahələr üzrə, o cümlədən də Azərbaycan-Çin əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsini təmin edir.

"Asiyadan baxanda Azərbaycan" şeirində Azərbaycan obrazlı şəkildə Qafqaz regionunun Çini kimi təqdim edilmişdir:

*Asiyadan baxanda Azərbaycan,
Günəşli diyardır,
Cavandır, ixtiyardır.
Üfüqləri ayazdır,
Qafqazdır.
Nəhəng bir neft çanıdır.
Qafqaz regionunun Çinidir.*

*Dəmir İpək yoludur.
Sərvət ilə doludur.
Dədə Qorqud kimi uludur.
Asiyanın bir qoludur.
Bəşəriyyətin oğludur,*

*Dərin kökləri ilə
Oğuz yurduna bağlıdır.
XXI əsrin nağılıdır.*

Çin Xalq Respublikası – XXI əsrin möcüzəsi və əfsanəsidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Çin Xalq Respublikası ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin Çin Xalq Respublikasına səfərləri ölkələrimiz arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün hər dəfə yeni imkanlar açır və əlaqələrimiz inkişaf prosesindədir.

Müstəqillik dövrədə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin əsası görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 7-10 mart 1994-cü il tarixdə Çin Xalq Respublikasına tarixi səfəri ölkələrimiz arasındakı əlaqələrin möhkəm təməlinə çevrilmişdir.

Onu da nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev rəsmi dövlət səfəri çərçivəsində Çin İctimai Elmlər Akademiyasında məruzə ilə çıxış etmiş, müstəqillik qazanmış ölkələrin başlanğıc mərhələdə yaşadığı çətinliklərdən və perspektiv söz açmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2005-ci və 2015-ci illərdə Çin Xalq Respublikasına rəsmi səfərləri zamanı bir çox əhəmiyyətli sənədlərə imza atılmışdır. Prezident İlham Əliyevin 2015-ci il səfəri zamanı ölkələrimiz arasında “İpək yolu iqtisadi kəmərinin təşviqi”nə dair Anlaşma memorandum imzalandı.

Çin Xalq Respublikası Xarici İşlər Nazirinin 1996, 2004, 2010 və 2019-cu illərdə Azərbaycan Respublikasına rəsmi səfərləri də ölkələrimiz arasında əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Çin Xalq Respublikası da Azərbaycanla əlaqələri diqqət mərkəzində saxlayır. Çin Xalq Respublikasının rəhbəri Si Çi Pinin 2 iyun 2021-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının dövlət başçısı İlham Əliyevə zəng edərək, ikitərəfli əlaqələr haqında aktual məsələləri müzakirə etmələri və həmçinin dövlət müstəqillik dövründə səviyyəsində imzalanmış sənədlər Azərbaycan-Çin Xalq Respublikasının bütün sahələr üzrə gələcəyinə nikbin baxmağa əsas verir.

Bütün bunlar Azərbaycan Respublikasında dövlət səviyyəsində və xalq tərəfindən maraqla izlənilir və dəstək qazanır.

II. Bir neçə kəlmə Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi nəqliyyat layihələri haqqında danışmaq istəyirəm. Çünki nəqliyyat əlaqələri təkə iqtisadiyyatın və ticarətin inkişafı üçün deyil, elm-mədəni inkişaf üçün də zəruri şərtidir.

1. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu. Bu, Azərbaycanın Dəmir İpək Yoludur.

Bu dəmir yolu magistralı ilk növbədə Azərbaycan-Türkiyə və Gürcüstanı birləşdirir.

Eyni zamanda, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Azərbaycanı Avropa və Asiya ölkələri ilə, o cümlədən, Çin Xalq Respublikası ilə əlaqələndirir.

Asiyada Çindən başlanan nəqliyyat daşımaları Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu ilə Azərbaycandan keçməklə Türkiyəyə, oradan da Avropa ölkələrinə çatdırılır.

Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir İpək yolu artıq işlək və sərfəli bir magistral kimi qəbul olunur. Minnətdarlıq hissi ilə bildirmək istəyirəm ki, Çin də Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir İpək yolundan səmərəli şəkildə istifadə edir.

2. Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi.

Bu nəqliyyat dəhlizi də Avropa ilə Asiyayı qovuşdurmağa xidmət edir. Belə ki, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə görə Avropadan başlanan yükdaşımaları Rusiya vasitəsilə və Azərbaycandan keçməklə, İran İslam Respublikasına, oradan da Şərqi marşrutu ilə körfəz ölkələrinə və Asiya qitəsinə çatdırılır. Çin Xalq Respublikası üçün Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi iqtisadi cəhətdən sərfəlidir.

3. Nəhayət, Zəngəzur Nəqliyyat Dəhlizi.

Məlumat üçün bildirmək istəyirəm ki, Zəngəzur mahalı tarixi Azərbaycan ərazisidir. Bu bölgə də tarixən uzun əsrlər boyu azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Bolşeviklər 28 oktyabr 1920-ci il tarixdə Zəngəzur bölgəsini zorla Azərbaycandan qopararaq daşnak Ermənistanına vermişdir. Bundan sonra Zəngəzura ermənilər yerləşdirilmişdir. Sovet haki-

miyyəti illərində uzun dövr ərzində, 1988-ci ilə qədər Qərbi Zəngəzurdakı azərbaycanlılarla ermənilər birlikdə yaşamışlar. Burada məskunlaşmış əhalinin yarıdan çoxu azərbaycanlılar olmuşlar.

1988-1989-cu illərdə Ermənistan dövləti beynəlxalq hüququn şərtlərini kobud şəkildə pozaraq, Azərbaycan əhalisini zorla Zəngəzurdan çıxarmışlar.

Zəngəzur bölgəsində indi də çoxlu sayda müsəlman abidələri və azərbaycanlılara məxsus qəbiristanlıqlar mövcuddur. Doğrudur, ermənilər həmin müsəlman abidələrini və qəbiristanlıqları dağıtmışlar. Lakin Zəngəzur bölgəsində Azərbaycana məxsus maddi-mədəniyyət izləri ermənilərə aid edilən nişanələrdən qat-qat çoxdur.

Zəngəzur dəhlizi ideyası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə məxsusdur. Bildiyimiz kimi, 10 noyabrda Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan arasında imzalanmış razılaşma sənədində əsasən, Azərbaycanın Qarabağ müharibəsində Qələbəsi qəbul edilmişdir. Həmin Razılaşma Aktına əsasən Zəngəzur nəqliyyat Dəhlizinin yaradılması da nəzərdə tutulmuşdur.

Məlumat üçün bildirmək istəyirəm ki, Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizi 1988-ci ilə qədər mövcud olmuş, Ermənistan Dağlıq Qarabağı işğal etdikdən sonra Zəngəzur Dəmir yolunu dağıtmışdır və avtomobil yolunu bağlamışdır.

Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi ilk növbədə Azərbaycanın əsas ərazisi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasını əlaqələndirəcəkdir.

Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi, eyni zamanda, Türkiyə üçün də əhəmiyyətlidir. Bu nəqliyyat dəhlizi Türkiyəni Azərbaycanla və Azərbaycan vasitəsi ilə Asiya ölkələri və o cümlədən, Çin Xalq Respublikası ilə əlaqələndirəcəkdir. Bu, Çin Xalq Respublikası üçün də ən sərfəli bir magistral olacaqdır.

Zəngəzur dəhlizi İran üçün də sərfəlidir. Hələ sovet hakimiyyəti illərində Moskva-Bakı-Tehran qatırı Naxçıvan Muxtar Respublikasından keçməklə, İrana yük və sərnişin daşımalarını həyata keçirmişdir. Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə həmin marşrut bərpa oluna bilər.

Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizinin açılması bütün ölkələrdən çox Ermənistan üçün sərfəli ola bilər.

Ermənistan Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizindən istifadə etməklə Rusiya Federasiyası, İran İslam Respublikası, Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycanla iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanları qazanacaqdır.

Zəngəzur Nəqliyyat dəhlizinin çəkilməsi Azərbaycan Respublikasının regionda yaratdığı yeni reallıqdır.

Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti Zəngəzur Nəqliyyat Dəhlizinin yenidən bərpa edilməsinə çox maraqlıdır. Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərində 15 iyun 2021-ci il tarixdə imzalanmış "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Müttəfiqlik Münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi"ndə Zəngəzur dəhlizi ilə əlaqədar müddəaların xüsusi yer tutması da bunu göstərir. Biz inanırıq ki, tarixi Zəngəzur Dəhlizi bərpa olunacaqdır.

III. Ədəbi əlaqələr.

Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni əlaqələri qədim tarixə və böyük ənənələrə malikdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda ən möhtəşəm əsər hələ XII əsrdə meydana gəlmişdir. XII əsrdə yaşayıb-yaratmış Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poemasında Çin gözəlinin obrazı yaradılmışdır. Nizami Gəncəvi Çin qızını dünyanın yeddi gözəlindən biri kimi yüksək qiymətləndirmişdir.

İndiki terminologiya ilə desək, Nizami Gəncəvi Çin qızını XII əsrdə Miss dünya gözəli kimi seçmişdir.

"Yeddi gözəl" poemasında Çin qızını dili ilə söylənilən "Xeyir və şər" mənzum hekayəti çox ibrətamiz məzmunla malikdir. Nizami Gəncəvi bu fikirdə idi ki, yer üzündə Şər yox, Xeyir qalib gəlməli və hakim olmalıdır. Bu, "Yeddi gözəl" poemasında Konfutsi kimi dahi bir filosoflu ilə məşhur olan Çin ölkəsinin təmsilçisi olan gözəlin təqdim etdiyi müdrik nəticədir.

Doğrudur, Nizami Gəncəvinin Konfutsi nəzəriyyəsi ilə tanış olması barədə heç bir məlumat yoxdur. Lakin Nizami Gəncəvinin Çini müdrik insanlar ölkəsi kimi təqdim etməsi tarixi reallıqla səsleşir.

Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında da Çin ölkəsindən bəhs edilmişdir. Nizami Gəncəvi poemasının əsas qəhrəmanlarından olan Fərhadın Çində daşyonma sənətini öyrəndiyini nəzərə çarpdırmışdır. Əsərdə Çin ölkəsi Çini-Maçın kimi təsvir edilmişdir.

Bundan başqa, Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə" poemasında da şair öz əksini "Çin naxışı"na bənzədir. Nizami "Çin naxışı" dedikdə, çox ehtimal ki, Çin heroqliflərini və ya qədim Çin miniatürələrini nəzərdə tutmuşdur. Poemadakı "Çinli tarlasını etmə taru-mar, Sənin də tarlanı bir gün sel basar" - kimi misralarda da Çin xalqına müsbət münasibət ifadə olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu haqqında danışılarkən Çini-Maçın ifadələrindən istifadə olunmuşdur.

Çini-Maçın coğrafiyası Çin ölkəsinin yuxarı Şimal hissəsinin Maçın deyilən adıdır. Qədim mənbələrdə Taşkat adlandırılmışdır. Məlumata görə, bura təbii gözəllikləri olan münbit bir diyardır. Azərbaycan ədəbiyyatında Çini-Maçın XVIII əsrdə Azərbaycanın ilk realist şairi, erkən realizminin əsasını qoymuş Molla Pənah Vaqifin şeirlərində də Çini-Maçın obrazına rast gəlirik. Molla Pənah Vaqifin "Hayıf ki yoxdur" şeirində Çini-Maçın gözəllik diyarı kimi vəsf olunur. Molla Pənah Vaqifin başqa bir şeirində də aşqlik mövzusunda bəhs edilərkən Kəşmir, Misir, Buxara, Bakı, Tiflis, Dərbənd və sair şəhərlərlə birlikdə Çin ilə Maçının da gözəllər ölkəsi kimi adı çəkilmişdir. Vaqif XVII əsrdə Çini və Maçını iki ölkə kimi təqdim etmişdir. Bu, əslində eyni ölkənin iki bölgəsi kimi başa düşülməlidir.

Sonrakı dövrlərdə Azərbaycan ədəbi mühitində Çinə maraq xeyli dərəcədə artmışdır. Xüsusən, XX əsrdə, sovet hakimiyyəti illərində ədəbiyyatda Çin mövzusu çox geniş yer tutmağa başlamışdır. Bunun aşağıdakı səbəbləri vardır:

1. Çində sosialist inqilabının qələbə çalması, sosializm cəmiyyətinin qurulması
2. SSRİ ilə Çin Xalq Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətlərinin mövcud olması
3. SSRİ-nin rəhbəri İosif Stalinlə Çin Xalq Respublikasının lideri Ma Tze Dunun yaxın dostluq münasibətlərinin davam etməsi
4. SSRİ-nin tərkibində Azərbaycandan Çinə və əksinə, Çindən Azərbaycana nümayəndə heyətlərinin, ayrı-ayrı şair və yazıçıların, mədəniyyət xadimlərinin səfərlərinin təşkili
5. SSRİ ilə Çin Xalq Respublikası arasında sosializm ölkəsi kimi ideoloji baryerlərin aradan qaldırılması

6. Nəhayət, Çinin Azərbaycan yazıçıları üçün yeni, fərqli və cəlbedici ölkə olması

Bütün bunlara görə, XX əsr – sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusu geniş yer tutmuş və bu mövzuda diqqətəlayiq, yaddaqalan bədii əsərlər yazılmışdır.

Çin haqqında yazılmış bədii əsərlər Azərbaycanla Çin ölkəsi arasında Ədəbiyyat körpüsüdür.

Çin ölkəsinə həsr edilmiş bədii əsərlər Azərbaycan şairlərinin Çin Xalq Respublikasına olan səfərləri əsasında yazıldığı üçün bu nəhəng Asiya ölkəsini xalqımıza tanıtmaya və sevdirməyə xidmət etmişdir. Bu mənada Çin Xalq Respublikasına həsr edilmiş şeirlər və hekayələr Azərbaycan üçün Çin Xalq Respublikasını tanıdan bələdçi funksiyasını daşıyır.

Azərbaycanın yazıçı və şairləri Çin Xalqının lideri Mao Tze-Dunun rəhbərliyi ilə 1947-1949-cu illərdə Çində baş vermiş inqilabi hadisələri diqqətlə izləmiş və Çində siyasi sistemin dəyişdirilməsinə dəstək verən şeirlər yazmışlar. Xalq şairi Süleyman Rüstəmin "Çinli qardaş" "Çinli" və sair şeirlərində Çinin yeni dövrünün başlamasını alqışlanmışdır.

*Deyirəm nəğmə Çindən
Ucalsın dalğa-dalğa,
Alovların içindən*

*Alov rəngli bayraqla
Çıxdı zəfərlə çinli.*

*Sandı könlünə həmdəm
Səadəti, ac günü.*

*Yox olsun deyə dərd-qəm
İstibdadın mülkünü
Yıxdı zəfərlə çinli.*

Azərbaycan şairlərindən Osman Sarıvəlli Çin Xalq Respublikasını Sovet İttifaqının “Ən böyük arxası kimi” tərənnüm etmiş, Muo Tseze Dunu yeni dünyanın liderlərindən biri kimi alqışlamışdır:

*Qışları qayalarda,
Qaranlıq mağaralarda yatdılar.
Yeni Çini –
Bayrağı 5 ulduzlu
Çini yaratdılar
Doğdu Şərq günəşi.
Üstünə nur səpələndi
Qədim Çin, Qocaman Çin!
Həyatın təzələndi!*

Xalq şairi Rəsul Rza “Haray dostlar”, “Çinli dostuma”, “Çapey” şeirlərində və “Si-Au” poemasında Çinin istiqlalını müdafiə etmişdir:

*Eheyyy!.....
Çinin mərd oğulları!
Qaldırım qan rəngli bayrağı yuxarı!
Bağırın gur səslə: “Çindən əlini çək!
Çin öz tarlalarını özü biçəcək!”
Sizin dilinizdən eşidək
Doğan qızıl Çin xəbəri!
Siz verin
Azad Çindən
Bizə çin xəbəri!
Silah başına,
Çinin mərd oğulları!*

Azərbaycanın Xalq şairi Səməd Vurğunla Çinin tanınmış şairi Ki Gün Pin arasındakı dostluq ölkələrimizin dostluq münasibətlərinin nümunələrindən biri hesab edilə bilər. Məlumdur ki, Ki Gün Pin 1951-ci ildə Azərbaycana – Bakıya gəlmiş, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında iki ölkə arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur. Ki Gün Pin ölkəsinə qayıtdıqdan sonra “Bakı” adlı ilhamlı bir şeir yazmışdır. Həmin şeir tanınmış Azərbaycan şairi Nəbi Xəzri tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

Xalq şairi Səməd Vurğun Vyetnam səfərinə gedərkən, yolda xəstələnmiş və müalicə üçün Çin Xalq Respublikasının paytaxtı Pekin şəhərinə getmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda iki poema meydana çıxmışdır. Xalq şairi Rəsul Rzanın “Si-Au” və Əlirza adlı şairin “Çin qızı” poemalarında Çin xalqının azadlıq mübarizəsi təsvir və tərənnüm olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda münasibətdə uzun əsrlər ərzində Nizami Gəncəvi ənənəsi davam etmişdir. Belə ki, Azərbaycanda Çin mövzusunda yazılmış əsərlərin əksəriyyətinin qəhrəmanı Nizami Gəncəvi yaradıcılığında olduğu kimi, Çin qızı – Çin gözəlidir. Mirvərid Dilbazi də “Çin qızı” şeiri ilə Çin mövzusunda öz baxışından keçirmişdir. Şair Əhməd Cəmil isə Çin qızı haqqında “Şərq qızı” adlı təsirli bir mahnı yazmışdır. Beləliklə, Çin qızı obrazı Azərbaycanda Çin ölkəsinin simvolu kimi qəbul edilmişdir. Əhməd Cəmilin “Şərq qızı” mahnısı Çində yeni dünya quranlara dəstək xarakteri daşıyır.

*Qızarır, bax üfüqlər,
üfüqlər, üfüqlər ...
Oyanır al şəfəqlər;
Şəfəqlər, şəfəqlər ....
Qızılğüldən, lalədən
Don biçib, gey qırmızı;
Çıx günəşi salamla,
Ey vüqarlı Şərqi qızı!
Ellərin qəşəng qızı!*

***

*Bizim göylərdə nurlu
Bir ulduz var uğurlu –
Odur ümid ulduzu!
Ey füsunkar Şərqi qızı!
Ellərin qəşəng qızı!*

*Döyüşə gir vüqarla!
Vüqarla, Vüqarla!
Vüsala yet bahara!
Baharla! Baharla!*

Azərbaycanın Xalq şairi Balas Azəroğlu 1952-ci ildə Çin Xalq Respublikasına səfər etmiş və bu səfərin təəssüratları haqqında silsilə şeirlər yazmışdır. “Arşın mal alan Pekində”, “Təbriz xalısı Pekində” şeirlərində Azərbaycan-Çin əlaqələrinin əlamətdar ədəbi-mədəni hadisələrinə poetik qiymət verilmişdir. Balas Azəroğlunun Çin Xalq Respublikasının banisi “Mao Tsze-Dunla görüş” şeiri dünyanın olduğu kimi, bizim indiki günlərdə də qiymətli və əhəmiyyətlidir. Şeirdə Mao Tsze Dunun Çin xalqı qarşısındakı xidmətləri ilhamla tərənnüm olunmuşdur. “Arşın mal alan Pekində” şeiri Azərbaycan-Çin əlaqələri fonunda yaradılmış təsirli vətənpərvərlik şeiri nümunəsidir. Şeirdə dünya şöhrətli Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin, məşhur xanəndə Rəşid Behbudovun, adlı-sanlı aktyor Lütfuli Abdullayevin sənətinə Çində bəslənən isti münasibət poetik cəhətdən yüksək qiymətləndirilmişdir:

*...Çin dilində Rəşid elə oxuyur, inan –
Çinlilər də heyran qalır bu məharətə
Lütfulinin çincə sərbəst danışmasından
Az qalır ki, Telli özü gələ heyratə.*

*Düşünürəm, bir sənətin qüdrətinə bax,
Yer üzünü heyran etmiş tənənəsilə.
Şərqi, Qərbi qədəm-qədəm addımlayaq
Bir milləti tanıtır öz nəfəsilə.*

*Düşünürəm.... Qəlbimdə qürur, iftixar,
İstəyirəm öz yerimdən car çəkib deyəm:
- Bilirsinizmi, bilirsinizmi, çinli qardaşlar,
Mən o böyük Üzeyirin həmyerlisiyəm!*

Müstəqillik illərində yaranmış şeirlər içərisində Xalq şairləri Sabir Rüstəmخانlı və Zəlimخان Yaqubun şeirləri yüksək poetik səviyyədə alınmışdır. Bu şeirlər Azərbaycan Respublikasının Prezi-

dentı Heydər Əliyevin 1994-cü ildə Çin Xalq Respublikasına səfəri zamanı onu müşayiət edən Azərbaycan şeirlərinin aldığı təəssüratları əsasında yazılmışdır. Zəlimxan Yaqubun "Çin qızı, Çin gözəli" şeiri Çin ölkəsi və Çin xalqı haqqında nəğmə təsiri bağışlayır: Şeirdə Çin gözəlinin bənzərsiz obrazı canlandırılmışdır.

*Dünyanın heç yerində
Sənin kimi pəri yox,
Həyatın səndən baha
Sərvəti yox, zəri yox.
Bu Allahın işidi,
Sənin gözəlliyindən
Bəndənin xəbəri yox.
Yaradanın, Tanrının,
Allah tən gözəli!
Çin qızı, Çin gözəli!*

*...Mən indi başa düşdüm,
Niyə Nizami babam
Çin yazıb, Çin deyirmiş!
Mən indi başa düşdüm,
Niyə Füzuli babam
Sevgiyə din deyirmiş!
Mən indi başa düşdüm,
Nə üçün Molla Pənah
Çinü-Maçin deyirmiş!
Qar zirvənin şöhrəti
Dağların çən gözəli!
Dünən babalar olub,
Bu gün heyranın mənəm,
Çin qızı, Çin gözəli!*

Hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzuna həsr olunmuş antologiya çapa hazırlanır.

IV. Azərbaycan-Çin elm və təhsil əlaqələri. Çin qədim və zəngin elm ölkəsidir. Azərbaycanla Çin arasında elmi əlaqələrin də qədim tarixi və çoxəsrlik ənənələri vardır. Sovet dövründə bu əlaqələr Moskva vasitəsi ilə həyata keçirilmiş və ideoloji xarakter daşımışdır. Müstəqillik illərində elmi əlaqələr daha sistemli şəkildə inkişaf etməkdədir.

Azərbaycan-Çin elmi əlaqələri elmin bütün sahələrini əhatə edir. Lakin bu əlaqələr Humanitar və İctimai elmlər sahəsində daha çox inkişaf etməkdədir.

Bir neçə mühüm faktı qeyd etmək istəyirəm.

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə Çin Xalq Respublikasının İctimai Elmlər Akademiyası arasında qarşılıqlı elmi əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanmışdır.

2. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin Mərkəzi və Azərbaycan Dillər Universitetində Konfutsi Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

3. Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycan Dillər Universitetində Çin dili və ədəbiyyatı tədris olunur.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dilini öyrədən dil kursu fəaliyyət göstərir.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

1. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dili və Ədəbiyyatı mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəz ən müasir texnologiya ilə təchiz edilmişdir.

2. Azərbaycan Konfutsi Mərkəzi ilə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu arasında qarşılıqlı əməkdaşlığa dair müqavilə imzalanmışdır.
  3. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dili Kursları fəaliyyət göstərir. İnstitutdakı Çin Dili Kurslarında Akademiyanın digər institutlarının əməkdaşları da Çin dilini öyrənirlər.
  4. Ədəbiyyat İnstitutunda Çin dilini mükəmməl bilən, Çində dil kursları keçib yüksək dərəcəli sertifikatlar alan mütəxəssislər fəaliyyət göstərir.
  5. Çin-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə həsr olunmuş 2 fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası üzərində iş aparılır.
  6. Çin ədəbiyyatına aid elmi tədqiqat işləri aparılır və məqalələr yazılıb çap olunur.
  7. Bakıdakı Konfutsi Mərkəzi ilə birlikdə "Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni əlaqələri" mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirilmişdir.
  8. Azərbaycan ədəbiyyatında Çin mövzusunda yazılmış şeirlərdən ibarət antologiya çapa hazırlanır.
  9. Pekin Xarici Dillər Universitetində fəaliyyət göstərən "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı" ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrə Azərbaycan ədəbiyyatına dair onlayn dərslər keçirilir.
  10. Çin İctimai Elmlər Akademiyasının Mədəniyyət Mərkəzi ilə ortaqlayihələrin həyata keçirilməsinə başlanılıb.
- Bütün bunlarla bərabər, Azərbaycan-Çin elmi və ədəbi əlaqələrini inkişaf etdirmək üçün aşağıdakılara ehtiyac vardır:
1. Çin ədəbiyyatının bütün inkişaf mərhələlərini əks etdirən kitabın hazırlanıb Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
  2. Çin ədəbiyyatından seçilmiş nümunələrin Azərbaycan dilinə tərcümə olması
- Bütün sahələr üzrə Azərbaycan-Çin əlaqələrinin böyük perspektivləri vardır.
- Və biz yeni tarixi dövrün imkanlarından istifadə edərək Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni və elmi əlaqələrini irəli aparmaqda qərarlıyıq.

Азербайджано-китайские литературные и научные связи

Иса Габиббейли

Академик, вице-президент НАНА

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Резюме. В статье рассматриваются исторические традиции литературных и научных отношений между Азербайджаном и Китаем, их развитие на современном этапе и перспективы на будущее. В то же время автор дает информацию о возможностях азербайджано-китайского транспортного сообщения, важного для литературно-культурных и научных связей, а также о Зангезурском коридоре.

Ключевые слова: Азербайджан, Китайская Народная Республика, литературные связи, Шелковый путь, период независимости